

Ps-Aristoteles' Oikonomika I

Af Chr. Gorm Tortzen

Indledning

Blandt de aristoteliske skrifter findes tre korte traktater *Oikonomika I-III*. Mens II og III af mange grunde ikke kan være blevet til i Aristoteles' skole Lykeion, taler meget for, at *Oikonomika I*, hvis titel bedst oversættes 'Om husholdning', er skrevet af en af Aristoteles' elever kort før år 300 f.Kr. Det lille skrift er interessant ved at være en bearbejdelse af to andre bevarede skrifter, Xenofons bog *Oikonomikos* 'Om husholdning' og Aristoteles' *Statslære*. Bogen er derfor af interesse for både xenofontister og aristotelikere, fordi den viser, hvordan man i de næste par generationer efter de to forfattere brugte deres bøger som grundlag for nye — omend ikke så originale — afhandlinger. Andre læsere vil formentlig hæfte sig ved bogens syn på huset, *oikos*, som fundament for sociale, eller måske snarere medmenneskelige, relationer mellem mand og kvinde, forældre og børn, frie og slaver. Læst på denne måde giver den en kort introduktion til den verden, de græske retstaler forudsætter bekendt hos tilhørere og læsere.

Filodems kritik

Blandt de godt 800 bogruller, som man i 1750'erne fandt i Papyrusvillaen i Herculaneum, er et skrift *Peri oikonomias* 'Om husholdning' af den epikureiske filosof Filodem (1. årh. f.Kr.). Heri gennemgår han kritisk Xenofons *Oikonomikos* og *Oikonomika I*, som han uden videre tillægger Aristoteles' elev Theofrast. Et stykke inde i teksten slutter hans noget nedladende gennemgang af Xenofons værk med følgende bemærkning om kapitlerne 15-21:

Der er ingen grund til at beskæftige sig yderligere med Xenofons *Oikonomikos*, fordi det følgende omhandler landbrugsfaget, som plejer at komme af sig selv ud fra ens egne erfaringer og ikke ud af filosofi. Desuden er det ikke filosofers opgave at vide besked om fagområder, der kun er beslægtede [fx med husholdningskunsten], eller at kunne udføre de funktioner, som selve faget indbefatter.

Det er klart, hvorfor vi også har en vis distance til det meste af Theofrasts værk, der i sin essens er resumeret [*kekefalaiomena*] derfra [fra Xenofon] — og i endnu højere grad til andres værker. For de har gravet mere end rigeligt videre i de samme minegange [*metelleukasin*] som Theofrast.

Vi vil nu se, på hvilke punkter han afviger [fra Xenofon]. Det er ligegyldigheder [*perierga*], han har fremlagt, for det siger jo intet om husholdning, at den er forskellig fra politik — også selv om det er løgn, at politik generelt ikke er et enmandsstyre¹ — eller at husholdning generelt er et enmandsstyre, og at det ene ikke er analogt med det andet...²

---

¹ Denne bemærkning går på Aristoteles' kritik af Platons opfattelse af den direkte relation mellem *oikos* og *polis*.

² Oversat efter *Philodemi Peri Oikonomias qui dicitur libellus* ed. Christianus Jensen. Lipsiae 1906. Citatet står i col. VII.26 - Col VIII.7. I Col. XVII.14ff bliver Xenofon og Theofrast igen omtalt med reservation, og resten af værket er én lang kritisk gennemgang af *Oikonomika*.

Den sidste svada viser, at Filodem her tænker på indledningsordene fra *Oikonomika*, og at han tillægger Theofrast æren at have forfattet det i hans øjne overflødige værk. Om Filodem har ret i sin antagelse om forfatterskabet, er meget svært at afgøre og (som vi skal se nedenfor) i denne forbindelse mindre væsentligt. Jeg mener, at Filodem har uret i, at værket er overflødigt, men det må læseren selv dømme om. Det vigtige er, at det lille skrift er et eksempel på en litterær genre, som peripatetikerne i Lykeion også dyrkede: *hypomnema* eller kompendium, der samler og bearbejder større værker om et område i en kortfattet og letlæst form. Kompendiet skal omfatte hovedpunkterne [*kekefalaiomena*] og ikke spilde studentens eller skribentens tid med overflødig snak og litterær indpakning, som fx dialogen i Xenofons *Oikonomikos*. Den tydeligste parallel er nok skriftet om vejrværter, som også tillægges Theofrast, men som lige så godt kan være blevet til ved et samarbejde mellem flere peripatetikere. Bogen om vejret begynder således:

Vi har på denne måde nedskrevet tegnene på regn, blæst, uvejr og vindstille, så vidt det har været tilgængeligt, idet vi dels har observeret selv, dels har taget det fra andre pålidelige personer.¹

Den anonyme forfatter til *Oikonomika* har som sagt 'gravet stoffet frem' i mindst to værker: Xenofons *Oikonomikos*² og Aristoteles' *Statslære* eller *Politikken*.³ Den sidste udgiver af den lille *Oikonomika*, Franz Susemihl,⁴ redegør i sin præfatio for problemerne ved at fastslå forfatterskabet, som på hans tid var blevet tillagt (1) Theofrast (med belæg i Filodems bemærkninger), (2) en anden Aristoteles elev, Eudemos, og (3) en anonym, langt senere forfatter. Han gør opmærksom på tre vigtige momenter i tidsfastsættelsen af værket: Dels er sproget meget lig det, man finder i det øvrige Corpus Aristotelicum: kortfattet, elliptisk og fagligt indforstået, dels er der ingen tegn på stoisk eller andet senere tankegods, og endelig viser forfatteren i udarbejdelsen af det ydmyge arbejdsredskab et så grundigt kendskab til Aristoteles' *Politik*, som ingen senere forfattere synes at

---

¹ Oversat efter teksten i 2. bind af Sir Arthur Horts Theophrastus: *Enquiry into Plants* II London 1916 (Loeb).

² *Oikonomikos* er oversat af Signe Isager. Klassikerforeningens Kildehæfter 1986.

³ Aristoteles' *Statslære* er oversat i sin helhed af Wiliam Norvin og Peter Fuglsang. København 1946. Genoptrykt 1997. De kapitler fra Aristoteles' første bog, som *Oikonomika* omhandler, er nyoversat og kommenteret af Mogens Herman Hansen i Chr. Gorm Tortzen (udg.): *Aristoteles om mennesket*. København 1993 og senere oplag. Heri findes desuden Johnny Christensens introduktion til en række aristoteliske begreber, som *Oikonomika* også benytter sig af. Se endvidere Karsten Friis Johansen: *Den europæiske filosofis historie* I. København 1991, s. 483-490.

⁴ Teksten er oversat efter *Aristotelis quae feruntur Oeconomica* rec. Franciscus Susemihl. Lipsiae 1887. Susemihl har i sin præfatio s. V-IX en stadig uovertruffen redegørelse for skriftet og dets forhold til Xenofons og Aristoteles' værker. Særlig nyttig er en tabel over referencer mellem værkerne. Den er ikke gengivet her, fordi den forudsætter den græske tekst; i noterne til oversættelsen er kun de mest oplagte lån anført. Susemihls tekst er genoptrykt i bind XVIII af Aristoteles' værker i Loeb. Heri er også en kort introduktion til *Oikonomika* II og III, som er overleveret under Aristoteles' navn. I Budéserien er de tre *Oikonomika* udgivet af B.A. van Groningen og André Wartelle i 1968; heri en nyttig introduktion.

have. Konklusionen bliver derfor, at hvis Filodem (eller titlen på den papyrusrulle han havde foran sig) ikke har ret i, at skriftet er Theofrasts eget værk, må det være skrevet af en eller anden i Lykeion i dets blomstringsperiode under Aristoteles' eller måske snarere under Theofrasts lederskab.

Mens det ikke har været et større problem at indpasse Aristoteles' *Politik* i kompendiet, har Xenofons flydende, lidt snakkesalige attisk voldt større vanskeligheder. Xenofon opfattes tydeligvis af forfatteren til *Oikonomika* som en autoritet på sit felt og som sådan på lige fod med Aristoteles, selvom ingen af dem nævnes ved navn. Xenofon har imidlertid skullet *aristoteliseres*, som man vel kunne kalde det, og det er interessant at følge, hvordan og i hvor høj grad det er lykkedes forfatteren at omforme den omstændelige sokratiske dialog til nøgtern peripatetisk sagprosa.

Oikonomika

Begreberne hus, bystat, husholdning og politik¹

1.1 Fagene husholdning og politik² adskiller sig ikke blot kvantitativt som hus fra by (hvilket jo er deres udgangspunkt) men også derved, at politik indbefatter mange ledere, mens husholdning er et enmandsstyre.

Nogle fag er underopdelt, og det er ikke det samme fags opgave at fremstille og anvende produktet, fx en lyre eller en fløjte. Faget politik har både til opgave at opbygge en bystat fra begyndelsen og at styre en allerede eksisterende bystat rigtigt. Derfor er det klart, at faget husholdning må have til opgave at erhverve et hus og anvende det.

2. Nu er 'bystat' altså en samling af huse, land og ejendomme, som er tilstrækkelig til selv at kunne skabe det gode liv. Det er klart, for når folk ikke er i stand til at opnå det, går samfundet også i opløsning. Desuden er det også årsagen til, at folk slutter sig sammen, og det 'for hvis skyld'³

---

¹ Denne og de følgende overskrifter er indsat af oversætteren.

² Ordene husholdning (*oikonomia*) og politik (*politike*) er afledt af *oikos* 'hus', 'husstand' og *polis* bystat. Forfatteren citerer her Aristoteles (*Statslæren* 1. bog. kap. 1): hus og by er grundlaget for (= *stof i forhold til*) fagene husholdning og politik. Men da disse ikke har den samme struktur (*form*, bl.a. på grund af forskellen i styreform: én/flere), kan man ikke parallelisere mellem dem (som Platon gjorde).

³ 'Det for hvis skyld' er aristotelisk teknisk sprog for 'formål', 'hensigt'. Det er et aristotelisk grundsynspunkt, at alt udvikler sig efter en 'kodning', en mulighed, som kan virkeliggøres. Denne iboende stræben mod en højere tilstandsform kaldes i nutiden *teleologi*. Kun i sin fuldstændige virkeliggørelse har den pågældende ting

enhver ting eksisterer og er blevet til, det er netop dens væsen. Det er derfor klart, at husholdning i sit udspring må gå forud for politik; faget politik er jo et resultat af husholdning, fordi 'hus' er en del af 'bystat'. Vi skal nu undersøge faget husholdning, og hvad dets opgave er.

Definition af huset og dets dele

2.1 Huset består af mennesker og ejendom. Da enhver tings natur forstås ved først at se på dens enkelte dele, må det samme gælde husholdning. Derfor er dette, med Hesiods ord, udgangspunktet:

Først skal du skaffe et hus, en kvinde og dernæst en plovstud.⁴

Det ene er forudsætningen for føden, det andet for frie mennesker. Man bør derfor indrette forholdet til kvinden ordentligt, hvilket vil sige at få på det rene, hvordan dette forhold skal være.

---

nået sit egentlige væsen. I det følgende opstilles dette skema for virkeliggørelse af muligheder: Mand og kvinde fuldender tilsammen et fællesskab, som igen (sammen med ejendom, dyr og slaver) kan fuldende *oikos* 'huset'. *Oikos* er med andre ord den mindste levedygtige enhed og en forudsætning for virkeliggørelsen af det større (og bedre) fællesskab *polis*, 'bystat'.

⁴ Hesiod *Værker og Dage* 405 (Lene Andersens oversættelse). Forfatteren undlader klogeligt Hesiods følgende råd: '— ikke en hustru, men en, som er træl og kan gå efter ploven', hvilket står i skærende kontrast til den efterfølgende argumentation. Filodem, som i Col. VIII.26 kritiserer stedet for dette, citerer kun den første halvdel af verset.

Om ejendom

2. Det første, man skal være opmærksom på vedrørende ejendom, drejer sig om den naturlige ejendom. Den mest naturlige form er landbruget, på andenpladsen er det, som kommer fra jorden, fx minedrift og den slags. Landbruget har førstepladsen, fordi det er retfærdigt.¹ Udbyttet stammer nemlig ikke fra andre mennesker, hvad enten det er med deres vilje som ved detailhandel eller ansættelse som arbejder, eller det er ufrivilligt som i krig. Endvidere er landbrug naturligt, for ligesom alle får deres ernæring fra moderen, således får alle mennesker deres ernæring af jorden.

Hertil kommer, at landbrug har en meget heldig indvirkning på mandsmod og tapperhed. For i modsætning til løslavernes fag, som svækker kroppen, gør landbruget kroppen i stand til at opholde sig i det fri og klare strabadserne, foruden at være tapper over for fjender. Det er nemlig kun landmændenes ejendomme, der ligger uden for bystatens forsvarsværker.

Om fællesskabet mellem mand og kvinde

3.1 Hvad angår opmærksomhed over for mennesker, er den vigtigste den, der gælder kvinden. For fællesskabet mellem det mandlige og det kvindelige er det mest grundlæggende. Vi² har i anden sammenhæng slået fast, at naturen stræber efter at skabe mange fællesskaber af den slags, som det fx er tilfældet med alle dyrene. Det kvindelige kan umuligt udgøre dette

¹ Jfr. Xen. *Oik.* kap. 4. og 6.4-10.

² Dette er en henvisning til andre aristoteliske værker, fx *Statslæren* I.2 og *Om Dyrenes Forplantning*.

uden det mandlige (og det mandlige uden det kvindelige), og derfor er fællesskabet mellem dem opstået af nødvendighed.

2. Hos de andre dyr sker dette kun instinktivt og i relation til deres andel i naturen³ — og udelukkende for at skaffe afkom. Hos tamdyrene og de mere intelligente dyr er fællesskabet mere sammensat (blandt disse dyr eksisterer der tydeligvis gensidig hjælp, velvilje og samarbejde).

3. Fællesskabet er mest udpræget hos mennesket, fordi det mandlige og det kvindelige her ikke blot samarbejder om at overleve, men også på at have det godt. For børneavlen skyldes ikke blot en ydelse til naturen men har også et egennyttigt formål.⁴ Den indsats, som voksne mennesker gør over for deres hjælpeløse børn, får de igen fra deres voksne børn, når de selv er svækkede i deres alderdom.

4. Med denne vekslen skaber naturen samtidig en evig eksistens for arten, siden den ikke kan gøre det for individet. På denne måde har Det Guddommelige⁵ indrettet begges natur (mandens og kvindens) til fællesskabet. De adskiller sig nemlig

³ Dette betyder formentlig 'relation til deres plads på Scala Naturæ'. Jo højere et dyr er på Scala Naturæ, des længere og mere kompliceret er hannens og hunnens fællesskab om reproduktionen.

⁴ Meningen er, at mennesket (1) følger sine instinkter og sætter børn i verden som dyrene ('giver sit bidrag', dvs. sørger for menneskeslægtens viderelevn) og (2) selv har fordel af det, således som det fremgår af det følgende.

⁵ *Det Guddommelige* adskilles her fra *Naturen*, inspireret af Xen. *Oik.* 7.17ff, hvor Xenofon lader Ischomachos referere til en skabergud. I aristotelisk forstand ville der kun være tale om *Naturen*, der formentlig er subjektet i det følgende afsnit, således som det fremgår af oversættelsen.

ved at have evner, der ikke er nyttige til det samme; nogle er modsatte, men de har alle det samme formål. Naturen har gjort det ene køn stærkere og det andet svagere, for at det skulle være mere påpasseligt på grund af sin frygt; det andet køn gjorde den mere beskyttende på grund af dets tapperhed. Det ene skulle skaffe ting til huse, det andet passe på det inden døre. Og hvad arbejdsevne angår, gjorde naturen det ene køn i stand til at være stillesiddende, men for svagt til udendørs arbejde, hvorimod det andet blev mindre egnet til stille sysler, men robust til voldsomme aktiviteter. Børneavlen gjorde naturen fælles, men hver gør sin del: kvindens opgave er at passe og pleje barnet, mandens at opdrage det.

Mandens forhold til kvinden

4.1 Den første regel i forholdet til kvinden er: 'Gør hende ikke uret'. Så vil manden næppe heller selv blive udsat for uret. Sådan lyder også hovedreglen ifølge pythagoreerne, at man mindst af alt skal gøre sin kone uret, hun der er 'en flygtning og ført bort fra sin egen arne'.¹ — Det er en uret fra mandens side at have udenomsaffærer.

2. I forholdet bør kvinden ikke hele tiden behøve ham, når han er hjemme, og ikke være ude af stand til at tage det roligt, når han er væk. Hun skal vænnes til selv at klare sig, hvad enten han er der eller ej. Hesiods ord² passer fint:

Ægt en jomfru, som du kan

---

¹ Kvinden er flygtning og fjernet fra sin arne, fordi hun er ført fra sin fars hus til den nye arne i hendes mands hus. Den 'pythagoreiske regel' nævnes også blandt en række andre i DK 58 C 4 lin. 30.

² *Værker og Dage* 699.

indprente ærbare sæder,

for forskellighed i opførsel fremmer mindst af alt et kærligt forhold.³

3. Og hvad angår pynt og sminke:⁴ ligesom man ikke skal forstille sig over for hinanden med sin opførsel, skal man heller ikke gøre det med sin krop. Et samliv, der er baseret på kunstig forskønnelse er ikke anderledes end det samliv, tragediefigurerne i deres udstyr har med hinanden.

Slaver

5.1 Blandt besiddelserne kommer først og fremmest det bedste og det nødvendigeste for husholdningen, dvs. mennesket. Derfor må man også først af alt skaffe sig ordentlige slaver. Der findes to slags slaver: forvalteren og arbejderen. Da vi kan se, at opdragelse gør de unge til det, de er, må vi derfor også anskaffe og opføde nogle, som vi kan sætte til den friere del af opgaverne.

Forholdet til slaverne består i hverken at lade dem blive for frække eller at plage dem. Den friere del af slaverne skal have værdighedstegn, arbejdsslaverne rigeligt med mad. Da indtagelse af vin også gør frie mænd voldsomme, og mange folkeslag derfor har forbudt det selv for frie borgere (fx karthagenienserne i krig), så er det klart, at man ikke, eller kun sjældent, skal give slaverne lov til det.

---

³ Forskelligheden består i, at en voksen og selvstændig kvinde kunne nå at danne sig sine personlige meninger og derfor afvige fra mandens.

⁴ Sml. Xen. *Oik.* 10.2ff.

3. Der er tre muligheder:¹ arbejde, straf og mad. Hvis de hverken får straf eller arbejde men mad, bliver de frække. Hvis de får arbejde og straf men ingen mad, bliver de voldelige og ude af stand til at arbejde. Tilbage står at give dem arbejde og tilstrækkelig mad. Man kan nemlig ikke styre folk, der ikke får deres løn, og for slaven er lønnen mad.

Som det også er i andre forhold: Når det ikke går de gode godt, og der ikke er præmier for både god og dårlig opførsel, så bliver folk ringere, og det gælder også slaverne i huset.

4. Derfor må man kontrollere dem og tildele eller fratage alting (mad, klæder, fritid og straf) efter fortjeneste, sådan at man i teori og praksis følger lægens metode ved dosering af medicin; man skal dog holde sig for øje, at mad ikke er medicin, fordi det skal udleveres hele tiden.

5. De slavetyper, der bedst egner sig til arbejde, er hverken underkuede eller altfor tapre. Begge slags gør deres ejer skade. De altfor feje mangler udholdenhed, og de selvbevidste er vanskelige at styre.

6. For alle gælder det, at der skal være fastsat et mål, for det er retfærdigt og gavnligt, at friheden er sat som præmie. De vil nemlig gerne knokle, når der er en præmie og en fastsat tid. Man bør også tage gidsler ved at lade slaverne få børn. Man skal ikke købe for mange af samme folkeslag, som det sker i byerne. Ofringer og fester skal ske mere for slavernes skyld end for de fries, for de har meget rigeligere af det, som den slags er indstiftet for.²

---

¹ Der må foresvæve forfatteren en tankegang som denne: 'Der er tre ting, vi kan regulere slavernes forhold med'.. En mere kynisk udlægning er: 'Der er tre ting i slavens liv: arbejde, straf og mad'.

² Forfatteren mener altså, at fester afholdes

Husets indretning

6.1 Der er fire områder, som husholderen skal beherske vedrørende sine ejendele. Han må kunne være i stand til at købe og vedligeholde, i modsat fald er købet til ingen nytte. Det er jo som at øse vand med en si eller det berømte hullede kar.³ Desuden skal han være i stand til at organisere sin ejendom rigtigt og kunne bruge den. Det er jo med det som formål, at vi ønsker os rigdom.

2. Alle ejendele bør være klart opdelt hver for sig, og de produktive skal være flere end de uproduktive, og aktiviteterne skal være spredt ud, for at man ikke skal sætte alt på ét bræt. Med hensyn til sikker opbevaring er det en god idé at bruge de persiske og lakoniske metoder. Den attiske form for husholdning er også hensigtsmæssig: samtidig med at de sælger deres varer, køber de ind, og derfor er der ikke noget lager i de mindre husholdninger.

3. Den persiske metode bestod i, at husholderen selv gav alle ordrer og tilså alt selv, som Dion sagde om Dionysios.⁴ Ingen passer jo så godt på andres sager som på sine egne, og derfor bør man såvidt muligt selv tage sig af alt. Der er et par gode historier om en perser og en libyer. Den første blev spurgt om, hvad der gør en hest glad; »Dens herres blik«,

---

for slavernes skyld, fordi de til hverdag må mangle meget, som festen kan kompensere for. Dermed udtrykker han en opfattelse, der svarer til ideen bag mange af vore tiders personalefester og julefrokoster.

³ Det hullede kar er måske en hentydning til myten om Danaiderne, der i Hades må øse vand i et hullet kar som straf for at have dræbt deres ægtemænd. Sml Xen. *Oik.* 7.40.

⁴ Dionysios og hans svigersøn Dion var tyranner i Syrakus på Sicilien 405-360.

lød svaret. Libyeren blev spurgt om, hvad for en gødning, der er bedst; »Dens herres fodspor«, svarede han.¹

Herren og fru en i forhold til slaverne
Husholderen selv og hans kone bør selv føre kontrol, sådan som opgaverne i husholdningen er fordelt.² I små husholdninger bør man gøre det med mellemrum, og ofte i dem, som er overladt til en forvalter. Hvis der ikke er nogen til at give det gode eksempel, kan ingen efterligne det. Det gælder både i al almindelighed og ved betroede opgaver. Hvis herrerne ikke er omhyggelige, kan deres forvaltere umuligt blive det.

5. Da det både er godt for ens egen karakter og gavnligt for husholdningen, bør herren og fru en stå op før slaverne og gå til ro efter dem. Huset skal heller aldrig være uden opsigt (det samme gælder en bystat), og hverken ved nat eller dag bør man udsætte et presserende ærinde. Det gælder også at stå op før daggry. Det er nemlig godt både for helbredet, husholdningen og ens studier.

6. I de små brug er den attiske måde at fordele produktionen på udmærket. Men på store brug, hvor der er forskel på dispositioner for hele året og for den kommende måned — og mellem dagligt og ekstraordinært forbrug, bør det overlades til forvalterne. Fra tid til anden bør man dog også inspicere dem, for at det skal være helt klart, hvad der er tilbage, og hvad der mangler.

---

¹ Dvs.: når hestens herre selv tager sig af den, er den bedst at ride på. Okser er det vigtigste trækdyr i landbruget, og når oksens herre selv går efter ploven, får han mest ud af marken.

² Sml. Xen *Oik.* 9.11ff.

Husets placering

7. Man bør bygge sit hus under hensyntagen både til sine ejendele og til deres sundhed og gode tilstand.³ Med ejendele tænker jeg fx på, hvilke bygninger er gode til afgrøder og klæder? Hvad er godt for de tørre og de fugtige afgrøder? Og blandt vore øvrige ejendele : Hvad er godt for de døde ting og for de levende væsner, for slaver og for frie, for kvinder og mænd, for fremmede og medborgere? Med henblik på det almene velbefindende og på sundheden bør huset være vindomsust om sommeren og solbeskinnet om vinteren.

8. Det kan bedst opnås, hvis huset er skærmet mod nord og ikke er lige så bredt som langt. I de store husholdninger kan en slave, som ikke kan bruges til andet arbejde, bruges som dørvogter og passe på det, der bliver bragt ind og ud af huset. I forbindelse med let anvendelse af redskaber er den lakoniske metode god. Der skal hver og én ting være på sin rette plads, så er det altid klart, og man behøver ikke at lede efter det.

---

³ Sml. Xen. *Oik.* 9.2ff.